

Чуралчыга күн тахсар !

ОСАНГА ОЛОХ

Чуралчы улууңун ханыната

ХАНЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮНТЭН ТАХСАР

2015 – улууска Олонхо сыла

ОЛОНХО ДЫИЭТЭ ДЫЭНДЭЙИЭ

О.Д. Плещенов

Быйыл сайнан бийиз, Чуралчыга ынтымалдаах IX-с Олонхо ыныацьын сүрүн тутууга – Олонхо дыиэти оноонуга саңалана. Бү нызай этсөнж, туса архитектуралдах дызгуулусыннэр, "Арны" дымотин утарын сабжосой комиз партия райкома, келин орто оскууша 5-с күориуна булаа сыйызыбыт дызгэр онноларыгар тутулар. Сыбакайлара (80 устууца) 325 мм диаметрга, 10-нүүцээр уннуулсан халынг тимир турвалар сиргэ башары түйрүштөн баран толору беконунан күтүүлүлүр.

Дыз кондойо кэлгүүр шөвлүлөр танылчилар, эркинчордуулар тутуу матырыпайшынан бүрүүлөр дилгүүр. Тутуулу сүрүүсөн, оюючук тутуу тэрүүлчөврө, келин биринчижекори түннан, байбум дыоммутун кылышынан ылгар буюлуттар. Ол күрүүс, сүрүн бөлөрчүүчүүрүүн "Стройресурс" ХЭГ (ген. дир. О.Д. Плещенов) булуб. Акылчын ордоонумуутар, улууспүүтүр зобж тутууну, он инициатор "Айылчы" Сынвадыг келинин онотторбут, ушкан уолуптаах прораб, ИП "И.И. Софронов", Чуралчыга ержөөбүтгэн зобж тутууну олооюу кичигбиг Ю.И. Даляев биргэддүүчинин онотторо сыйычар. Олон сыйбайдаларын түүгээдийнин, Дэлхүүсайтан "Монгажик" ХЭТ (сал. А.М. Ханн) ылтар.

Тутуу хамынтыгар көмөлөнгөртөгө уонна хамынтыбельян хонтуруулушуурга уулас дынгатапын, общественность аялтапан СР улусук тутамчыга, "Чуралчы" ТХГК борчоосатоза Н.А. Арикованамын.

Бу Олонхо дынгээ улууспүт келинин бинир юр-баша мисстинең, югин энинин об-аймах сайдынтын эстениесий кино булаан улжан юсийтеш, эркин түннадах тутуу булаара чакын.

Иван ПОНОМАРЕВ

Халастан ууга: Ю.И. Даляев, Н.А. Ариков, И.И. Софронов

Тын ханаайыстыбата

АРЫЫ СЫЛБЫН УЛЭТЭ СА҃АЛАННА

Саме катын, оруу булаарын курдук, сөнүү миссабай торуубэг саңалана, уут эбилингэ. Итини сэргээ жынышкэргэ арыы онорор сыйахтар (маслюнхтар) үзүүнүүрэг болгончогүүр. Бу күнөрөг дынгүүр сыйыльшины, сүйүүлүк-сөтүүлини, үзүүнүүрэг булаудан иригиин булаан, сүл-нис сыйычарга бобулунчынга үзүүлбүтүүнүүн барыххтара.

Улуускаан бастакынан Соколовын газиинээр Хахыйахарыны саянга үзүүн саңалабыла. Олон Хальылга күлүн тутар 20 күнүнчилерин арыы саянга үзүүлтэй. Киндерүүтүрүн, "Марынчаг" ПО кылары дуогабаруудан туттарылар. Манза Агафья Николаевна Мозарова маастарлыр. Виктор Федотович Попов бөйлийн чанынай фермер миссабынан ууту таңар. Күнөрүүрүүр туттарылар. 350-нүүгүүгүүгүүр туттарыннаа. Олон биргээстэрин биниги улуус киен туттар, Хотөвөө нийтийнээртэй туттарылар. Валентина Новгородова нацарадаланна. Валентинин бүтүүн дыз көрсөнин кирион арылчылар, азапара Аял

Торуух эбилир. Болинин туругунан 98 булаа. Ууту туттарыларга көртүлүлүүсүнүүн айрын толоруудан ишер.

Алексей СЛЕПЦОВ.

2015 сыйл
Муус устар

9

КҮНЭ

ЧЭППИЭР

№ 35

(11045)

12+

Специалист трибуналы

УЛЭ СИТИЙИЛЭРИТТЭН

А. Габышев, Н. Новгородов

Лукиниар

Новгородов бойтни ыбазай ырынчылан бары нацарадаламмыттары эзэрдэлгээ. Саалаа ийнгэр мустубут республикабын салай ааччылар, общественниктара доксун ылыс таңынан уруй/төвчөврөй айлагындар.

Олон Аяа күнүн чорчилгын уонна Ууу Кызыны 70 сыйынан муус устар 4-5 күнчигээр Уус-Алдан улууңун Бородуулар республиктагы: 16-с "Аяа күрүз", маны тэн "Ово нийтийгээр аяа оруул" дунг республикатааы семинэр буслан аста. Бу дыңгылсынан дын юргэн уонна уоскостыба инициэр аяа эншилчлийн үрдэтийн, аяа оруулса ыал оловор байнаар оруулжсан билини буслар.

Бийги улустан Иван Петрович Лукан уолунант Эрханынын, Чуралчы нийтийн дынаалтапынтан Лена Александра Тимофеева, Полина Александровна Ефремова, спортинструктордар Анатолий Васильевич Эверстов, Дмитрий Иванович Чадаан, Эр дөн субэтин чинчноро Николай Николаевич Новгородов, Сергей Сергеевич Новгородов буслан кыттан калтаби.

Бир улжан үерүүбүтүүсүн сишинийбитин СР Аяларын Лигага (сал. А.И. Габышев) ан бастасынан олоообууг "Аяа стагнун үүрдүлигээ уонна дын юргэн институтуу бөөрөгтүүгээ кылатын иший" бийзи Николай Николаевич Новгородова туттарылтара буслан. Николай Николаевич 13-с сыйын юнчори ынчынын түннээ, төрөлгүүтүү окуулданы кылта сишинийгээ үзүүлтэй, төрөбүт дойдтуун сайдынтыгар житоройт кылатын сүнөн улжан. Онон биниги манынкы аялардаахылынан кион туяблыт.

Үзүүсү кубалайбүт "Аяа күрүз" улууспүт чинин Иван Петрович уонна Эрхан Лукиниар камчуколттар. Лукиниар улуускаан бинир холубур буулар ыалыбиг аяларда уорхуу управлениеэлтүүртүүлүр, дын юргэн 5 обдооюк. Күрөк б корунисөн: бойбани бишниндерин, маны сурку, оттук маны боломжсөнин, обойну аялары, оствуулбаа ылтын, биччүгбизжона. Тумуко биниги уонна Таатта уулуун хамаандаты (Петр Романович, Айлан Чупровтар) 18-нын очукууланан тэндийн хамынчылар, баланыннаа бынтынан толоруу хамынтыбельян корон, 1-кы мисстин таатыларга биеэрдүүр. 3-с мисстээ 23 очукуулан Гернайтан Ариян Алексеевич, уола Аял Александровтар таатылтар. Мисстээлэспүттэгээ барыларылар битас болжигээтийр, оболорго "Сосновый бор" санаторийтаа путевка туттарылтар. Онон биниги хамашадыгы уулуун чиоктолчик комүсөсээ. Маны таңынан Уус-Алдан башынтын биринчижигүүр сүүрүүз (ул аудынан) бастасы, ЖК төлөвлөрүнин уонна бирдийнсон күрэхжээ кылган, арасы биринчижигүүр нацарадаланындар. Онон "живи туттурдаа, оттук харлаах" уор-кото Чуралчынын туттурдаа.

Бу иккя күннөк тэрээчинин сийончылтыг Эрдэнэ субээтийр. Чуралчы нийтийн дынаалтапын туттарылтар, балынч Степан Антоньевич Сарынчека масштабын төрдөйт.

Маны дын юргэн ойур сыйылаах-соруклаах дынаалтапын тэрээчинийн туттарылтара биниги үзүүлнисүүлэлтэй дыоммутун тумор. Онон инициаторин дааны тэлчимийн ыбылъялан, осоу сайнин уулир тобоостоо.

Консул
Елена МАКАРИНСКАЯ

В.Новгородова нацарадаланар

Улуустаабы кин балынын 115 салын

БАЛЫНЫАБЫТ ИСТОРИЯТЫТТАН

«Саха АССР 10 салынтар» тубсанаторий, 1939с.

П.Н.Сокольников

1928 с. изининең күүнүн тутуулубут балынын.

"Утуу лымата" чөрчинин санарлылыш оғонулубут балынын хонтуорага.

2003с. тутуулубут таас балынын.

Бу салын Болтуруускай улуун дынугутар-сэргүүнэр олуг улахан ондоо, сахалтанд бастыры бираса Прокопий Несторович Сокольников 150 салын, кин тэрбийбит балынынтын 115 салын болгондатын.

Революция инициатор Саха сиро ыраахтаанын Россиян салмай ханышындын кырсын сиро эз. Аастуур олох, тойон-бейт беттегиана, арас - уосга, ис тиба, союн, трахома, кынышын, ымындах күрүк ырыншар ортууширабары кемелөөн саха борустууд дыно-сэргээ имири эстэр дылопшаша. 1764 салын Саха сириндер "Уосла дынэт" аныльбыта, бистак жумсаң соодуугулар бираса Болтуруускай улуундатар IV-с врачебий участасындашибит.

1898 с. бастаса аныт уордуу сух пописынанын Баренцев Дмитрий Иванович билүүркөн

аёйбылтар, ойнугтар, стонутар, инбинингтэр эмтилиэр. Күлүүтү сух хайын дойнугутар кийин сыйынынчылар ортолорулар эмчиит иедеок, уороксок, ырынхаха-кыаммакка кемелөөн башталак лөвөн барып үрүнүн башас конулесбөт, бобор эз. 1897 салындын 27 күнүлөр тахсыбыг тыя сирин медининин түнүннен соконча олоубурал, Саха укурутар 5 эмтийр участагы тэрйигитэр. Ол үрүнүн 1900 салында Саха сирин үрүнен бааза-суюнда 13 бираса чөллиниро. Оччолорго 31618 дунаа тохиолданынчыларин Чурагчыны, Таштыны, Мөр-Хандыас, Амма сорох тохиолданынчыларин хабар Болтуруускай улуундатар IV-с врачебий участасындашибит.

1898 с. бастаса аныт уордуу сух пописынанын Баренцев Дмитрий Иванович билүүркөн

жаммылта. 1899 с. бос көрөнен, 1900 с. муус устар I к. 5 ыйны 1 күнүлөр губернатор Сиринчын ыйа быйнан Москвада азын университети сана бүрзбиг П.Н. Сокольников колбиг. Фесс уорко сыйдан, дынугар-сөргүүтүр түнүнчүлүр баша санашын торобут дойнугутар төмөн көнөн үзүнүн туроруу.

Дойнугутар кийин, кин бийликтөк, кынчалдаахха, кынчамаа кемелөөрүн ордорор амарах дуучалаах, медицинский оло бары корунун оюорор сапабишил эмчиит эт. Ол күрүк, терапевтический, психиатрический онону таңылан, дыхтар да тероторо, хареоха, халынаца арас көрүнүш минимализацияры, арадас хирургический операциялары, ампутацияца тиң оюороро. Европа хас да дойнугутар хилбиммуттар тэндөк иондоо сиргэ үсүүр сапы, сорозор ыңыыр айланын сыйдан, ыраах саптар ырынхастарга сунат көмөкү оюороро. Сотору-сотору ортуурар көрү, сөрүлүнч, сибирской язва эпидемияларын утары охсузлут эпидемиология инфекционист эт. Ор юмбо турууланан, уттар уутун да умнан турал, 1912 с. 10 күйиктаса сантиповой балыны дынгүнтуларбыла. Бузакын-куң улахан балыны тохиолданычычы да улахан түнүннен буулбута. 1914 с. стационарга 90 кийин эмтэнэц, амбулаторииза 1129 кийин көрүрөн абыраммылтара. Луохтуур Сокольников ахсаабет кынамылаа, киң билүүтүкчүү аялган көн сирин бишбиги,

балынындаа тарыстырылган түпсарын тутуулар бары күүсүрүн үзүн турал үзүнчүлүр-хамсындар. Эмти үзүнчүлүр сахалтанд бастаки бираса олообут уттоо үзүнчүлүр сиохко кичирген түнүнчүүчүү ахсаабынка, олохтоо тохиолданычын эз доробуйтүү түпсарын тутуулар бары күүсүрүн үзүнчүлүр-хамсындар.

Сокольников анынчындоробуйтүү түүнчүлүк түрүйчичиз, салайаччыла, хине да халбарыйбакка, 1899-1917 с. харалупор дигэри төреобутчесибиг Болтуруускайгар научный терүүсү олоубурал, медицина сининчигирин олоюо кийинчиз үзүлүбүтээ созумар. Луохтуур Сокольников шыгын түнүнчүлүк колуун мединин үзүнчүлүк саяшынбиг үзүнчүлүк база санавын төрөн түнүнчүлүк 1928 с. Г.Н. Сокольников балынын Дуганов баандина уоттаан бербүтүн оннугутар Н.Д. Субурууский бынччы дынайланын уруку үзүүгүн, поруг огуунук тутуулубуга оссо да түнүнчүлүк түрар 1935 с. трахома-зай, 1936 с. туберкулез түүнчүлүк аныштыбылтара. Н.Д. Субурууский 30 күйиктаса тубсанаторий дынэтийн тутарбыла. Аныт уоржын медининең көдүрүлүр албон, олох ирэгбизин сайдыны берен истиг.

Ненилиэкгрээ мелиуннэр, көкхөнүнай роломиар, ФАЛтар, участковай бальынчалар аныштыбылтара. 1965 с. трахома сухон очонулубута, 1959 с. дифтерия, 1960 с. малярня, пойызмали; 1962 с. тулaremия күрүк ыарылыштар регистрияламмат буулбугтара. 60-с салында Кыныл Кириос куурулун арын, эзбок медининең сисогрони боломжийлүктэр.

Оройонта доробуйтүү харыставынын сайдыбылтара улахан онююх Д.И. Баренцев, М.Л. Яковлева, юржини Дивасынтар, П.В.Любимов, С.А.Титов, К.Д.Быстро娃, Л.М.Болынчев, С.А.Ермолаев, Т.А.Марчук, М.Г.Пилипина, П.С.Поселский, Ф.В.К.И.Синан, А.П.Михайлова, юржини Г.Н.И.И.Мохнатинскийдар, С.М.А.И.Басловынтар, Д.Т.Брысеков, М.И.Ермолаева, П.Г.Попова, М.И.Иванова, Г.Н.Алексеев, А.И.Пермяков, Д.В.Панин, М.Л.Филиппов, юржини Г.Н.Г.Э.Кузьмининар, К.К.Б.Т.Нурсалыровтар, М.Г.Эверстова, Е.Е.Попова, А.С.Слепцова, А.Г.Захарова, Дыкканаева Л.Л.уд.а аялтарын дын-сөрүс махсана затыр.

Билигин Г.Н. Сокольников аялдан Чурагчынын балынынта 500-түн тахса улонгизд, 172 салын күйиктаса, салын 200822 кийин кордорор поликлиникалаа оройонун бир улахан тэрүүтээ буулар. Оройонна 10 участковай балынын 3 врачебий амбулатория, 11 ФАЛ, салын утары охсунар линсаныр оюу тубсанаторийн үзүнчүлүр, 64 бирас, 246 орто аныт уоржын специалист, 200-чеко төхүүннүү балылар.

Эмти үзүнчүлүр сахалтанд бастаки бираса олообут уттоо үзүнчүлүр сиохко кичирген түнүнчүүчүү ахсаабынка, олохтоо тохиолданычын эз доробуйтүү түпсарын тутуулар бары күүсүрүн үзүнчүлүр-хамсындар.

Д.М.ГРИОРЬЕВА,
Улуустаабы кин балынын
Доробуйтүү харыставынын
музейин салайаччыла

